

İran ve Suudi Arabistan Dış Politikasında Enerjinin Etkisi

Şevket ŞEKER*

Geliş tarihi: 05/02/2022

Kabul tarihi: 14/06/2022

Atf: Şeker, Ş., “İran ve Suudi Arabistan Dış Politikasında Enerjinin Etkisi”, Ortadoğu Etütleri, 14-1 (2022): 109-140

DOI: 10.47932/ortetut.1127972

Öz: Bu çalışma İran ve Suudi Arabistan’ın enerji politikalarını ve sahip oldukları hidrokarbür kaynaklarının iç ve dış politikalarına etkisiyle iki ülke ilişkilerinde enerjinin yerini tartışmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, her iki ülkede hidrokarbür rezervlerinin keşfinden sonra enerjinin ilgili ülkeleri ne ölçüde şekillendirdiği ve gelişen süreçte iki ülkenin bölgesel rekabetinde enerjinin etkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Suudi Arabistan dış politika yaklaşımında enerjiyi araçsallaştırmış ve gerek bölgesel gerekse uluslararası düzende sahip olduğu enerji rezervleriyle yer bulabilmiştir. Suudi Arabistan gelecek dönemde de yerini koruyabilmek için çeşitli stratejiler ortaya koymaktadır. 1979 yılından önce ABD’nin iki sütunlu bölgesel politikasının bir sütununu oluşturan İran, devrimden sonra bölgede ABD karşıtı bir tavır takınmış ve nükleer enerji geliştirme programlarıyla uluslararası sistemde tehdit unsuru olarak belirginleşmiştir. Tahran, uluslararası sistemde tehdit olarak ortaya çıkmasının bedelini uluslararası toplumdan izole edilmesi ve yalnızlaştırılmasıyla ödemiştir. Bu durumsa İran ekonomisinin çökmesine ve âtil kapasiteye düşmesine yol açmıştır. Maruz kaldığı yaptırımlar nedeniyle İran enerji sektörü büyük hasar almıştır. Yeterince gelişememiş olan enerji sektörü gereken teknoloji transferini de yapamamıştır. Hâlihazırda İran, petrol üretimi devrim öncesi üretim miktarına devrimden yıllar sonra ulaşabilse de çok fazla arttıramamıştır. Bu nedenle bölgede kurgulamak istediği düzeni kısıtlı petrol ve doğal gaz gelirleriyle gerçekleştirmeye ve bölgesel güç yarışında var olmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Suudi Arabistan, Petrol, Doğal Gaz, Bölgesel Rekabet

* Şevket Şeker: Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi-TR, sevkettsekerr@gmail.com ORCID: 0000-0002-2950-8858

The Effect of Energy on the Foreign Policy of Iran and Saudi Arabia

Şevket ŞEKER*

Received: 05/02/2022

Accepted: 14/06/2022

Citation: Şeker, Ş., “The Effect of Energy on the Foreign Policy of Iran and Saudi Arabia”, Middle East Studies, 14-1 (2022): 109-140

DOI: 10.47932/ortetut.1068785

Abstract: This study discusses the energy policies of Iran and Saudi Arabia and the place of energy in the relations between the two countries, with the effect of their hydrocarbon resources on their domestic and foreign policies. In this direction, the study aims to explain the extent to which energy has shaped the related countries after the discovery of hydrocarbon reserves in both countries and the effect of energy on the regional competition of the two countries in the development process. Saudi Arabia has instrumentalized energy in its foreign policy approach and has been able to find a place in both regional and international orders with its energy reserves. Saudi Arabia presents various strategies in order to maintain its position in the coming period. Iran, which was a pillar of the United States's two-pillar regional policy prior to 1979, took an anti-US stance in the region after the revolution and became evident as a threat to the international system with its nuclear energy development programs. Tehran has paid the price of its emergence as a threat in the international system by isolating and isolating it from the international community. This situation led to the collapse of the Iranian economy and its idle capacity. Iran's energy sector has been severely damaged due to the sanctions it has been subjected to. The energy sector, which has not developed enough, has not been able to make the necessary technology transfer. Currently, although Iran's oil production reached the pre-revolutionary production level years after the revolution, it could not increase it much. For this reason, it tries to realize the order it wants to establish in the region with limited oil and natural gas revenues and to exist in the regional power race.

Keywords: Iran, Saudi Arabia, Oil, Natural Gas, Regional Competition

* Şevket Şeker: Graduate Student, Kocaeli Uni.-TR, dispatchtsekerr@gmail.com ORCID: 0000-0002-2950-8858

تأثير الطاقة على السياسة الخارجية للسعودية وإيران

شوكت شكر *

تاريخ الاستلام: 2022/02/05 تاريخ القبول: 2022/06/14

اقتباس: شكر، ش.، "تأثير الطاقة على السياسة الخارجية للسعودية وإيران"، دراسات الشرق الأوسط، 140-109 (2022): 1-14

معرف الغرض الرقمي: ortetut.1127972/10.47932

الملخص

تناقش هذه الدراسة سياسات الطاقة لإيران والسعودية وتأثير مواردهما الهيدروكربونية على سياساتهما الداخلية والخارجية ومكانة الطاقة في علاقات البلدين. في هذا الاتجاه، تهدف الدراسة إلى شرح مدى تأثير الطاقة على الدول المعنية بعد اكتشاف احتياطيات الهيدروكربونات في كلا البلدين وتأثير الطاقة على المنافسة الإقليمية بين البلدين في هذه الفترة. حوّلت السعودية الطاقة لأداة في مقاربتها لسياستها الخارجية وتمكنت من إيجاد مكانة لها على الصعيد الإقليمي والدولي مع احتياطياتها من الطاقة. تتبنى السعودية استراتيجيات متنوعة من أجل الحفاظ على مكانتها في الفترة المقبلة. شكلت إيران أحد محوري السياسة الإقليمية للولايات المتحدة قبل عام 1979، واتخذت موقفاً مناهضاً للولايات المتحدة في المنطقة بعد الثورة وأصبحت تشكل تهديداً في النظام الدولي ببرامجها لتطوير الطاقة النووية. ودفعت طهران ثمن ظهورها كتهديد في النظام الدولي بعزلها عن المجتمع الدولي وتركها وحدها. أدى هذا الوضع إلى انهيار الاقتصاد الإيراني وتعطل قدراتها. تضرر قطاع الطاقة الإيراني بشدة بسبب العقوبات التي تعرضت لها. وقطاع الطاقة الذي لم يتطور بشكل كافٍ، لم يتمكن أيضاً من إجراء نقل التكنولوجيا اللازمة. وعلى الرغم من أن إيران تمكنت من رفع إنتاجها للنفط اليوم إلى مستوى ما قبل الثورة بعد سنوات من الثورة، إلا أنها لم تتمكن زيادته كثيراً. لهذا السبب تحاول أن تحقق النظام الذي تريد ترسيخه في المنطقة بعائدات محدودة من النفط والغاز الطبيعي وأن تكون موجودة في سباق القوى الإقليمية.

الكلمات المفتاحية: إيران، السعودية، النفط، الغاز الطبيعي، المنافسة الإقليمية.

* طالب ماجستير، جامعة كوجالي-تركيا، dispatchtsekerr@gmail.com
رقم أوركيد: 0000-0002-2950-8858

Giriş

Petrolün keşfi dünya tarihinin dönüm noktalarından birisidir. Körfez bölgesinde petrolün keşfi XX. yüzyılın başına dayanmaktadır. Önce İran'da ardından bölgedeki diğer ülkelerde gerçekleştirilen petrol keşifleri bölge devletlerini etkilediği gibi uluslararası güçlerin de bölgeye yönelik politikalarında belirleyici olmuştur.

Petrol, Ortadoğu ülkelerinin gelişimini sağlayan en önemli unsurdur. Petrolün keşfi ve üretiminden önce dış yardıma bağımlı olan Körfez ülkelerinin düşük olan sosyoekonomik refahları hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Petrol ve doğal gaz rezervi açısından bakıldığında bölgenin en önemli iki ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan petrol ve doğal gaz üretimi sonrasında bölgenin önemli iki devleti hâline gelmiştir.

Bu çalışma İran ve Suudi Arabistan'ın sahip olduğu hidrokarbür kaynaklarının ülke siyasetlerine ve ekonomisine etkisini incelemeyi ve ikili ilişkileri enerji çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda birinci bölümde ve İkinci bölümlerde sırasıyla İran ve Suudi Arabistan'da petrol ve doğal gazın keşfi ve sonrasında ülke iç ve dış politikasına etkisi açıklanarak ekonomik durumlarında enerji kaynaklarının yeri belirtilmiştir. Bu kısımda genel olarak petrolün keşfiyle doğru orantılı bir biçimde doğal gazın da keşfi ve üretimi gerçekleştiği için petrol üzerinde daha çok durulmuştur. Son bölümdeyse Tahran ve Riyad'ın ikili ilişkilerine enerji perspektifinden bakılarak enerjinin ikili ilişkilerin genel seyrinin tam merkezinde olduğu görülmüştür.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabet ya da düşmanlıkta enerji kaynaklarının rolü büyüktür. Her iki ülkenin dış politika yapım süreci ya enerji merkezli ya da enerji gelirlerinin olanak verdiği ölçüde gelişmektedir. Bu nedenle ikili ilişkilerde birbirlerine karşı temel olarak enerji bir araç olarak kullanılmıştır.

I. İran'ın Hidrokarbür Rezervleri ve İran'a Etkisi

Bu başlık altında öncelikle İran'da petrolün ve doğal gazın keşif süreci ve ardından keşfedilen ve çıkartılarak işlenmeye başlanan hidrokarbür kaynaklarının İran iç ve dış siyasetiyle ekonomisine etkisi tartışılmıştır.

I.1 İran'da Petrol ve Doğal Gazın Bulunması ve İran Siyasetine Etkisi

İran, ilk petrol arama ve çıkarma imtiyazını 1884 yılında Nasıreddin Şah döneminde Hollanda vatandaşı olan Albert Hotz'a vermiştir. İmtiyazdan he-

men sonra petrol arama işlemleri başlamış olsa da herhangi bir sonuç alınamamış ve imtiyaz anlaşması 1889 yılında feshedilmiştir.¹ Öte yandan, İngiltere 1855 yılından itibaren İran'daki doğal kaynaklar üzerine pay sahibi olmaya çalışmıştır. 1855 yılında ilk kez Loftus isimli bir İngiliz petrol araştırması imtiyazı elde etmiştir.² 1872 yılında Reuters Haber Ajansı'nın da kurucusu olan Baron Julius de Reuter, İran'ın tüm doğal kaynaklarının imtiyazını elde eden bir takım ayrıcalık kazanmıştır. Ancak Rusya'nın baskısı nedeniyle İran, anlaşmayı 1873 yılında feshetmiş ve Reuter'e tazminat ödemiştir.³

İran petrolüne olan ilgi verilen imtiyazların sonuçsuz kalmasına rağmen azalmamıştır. 1901 yılında William Knox D'Arcy, İran'dan 60 yıllığına ve her yıl İran'a 20.000 İngiliz lirası ödemek şartıyla imtiyaz elde etmiştir. Ancak elde ettiği imtiyaz Rus etki alanı içindeki Kuzey İran'ı kapsamıyordu.⁴ İmtiyazı elde ettikten sonra başlayan çalışmalar, 1908 yılında İran'ın Huzistan Eyaletinde ilk petrolün bulunmasıyla amacına ulaşmıştır. İran'da ilk petrol bulunduktan bir yıl sonra 1909 yılında İran petrollerinin işletilmesi amacıyla Anglo-Persian Oil Company kuruldu. Şirket kurulduktan sonra ülkedeki petrol endüstrisi hızlı bir ilerleme kaydetti. Petrolün taşınması için Karun Nehri-Ahvaz güzergâhından Abadan Adası'na kadar boru hattı döşendi, Abadan'da büyük bir rafineri kuruldu ve onlarca yeni kuyu açıldı. 1920'lere gelindiğinde İran petrol endüstrisi dünyanın en büyük beş petrol üreticiden biri hâline gelmiştir.⁵ Buna rağmen petrol gelirlerinin büyük kısmı İngiliz hükümeti ve petrol şirketi arasında paylaştırılırken İran'a küçük bir yüzde ödenmekteydi.

1911 yılında Deniz Kuvvetleri komutanı olan Winston Churchill İngiliz donanmasının ihtiyaç duyduğu yakıtı tedarik edebilmek için İran'ın petrol kaynaklarına büyük değer vermekteydi. Bundan dolayı 1914 yılında İngiltere ve şirket arasında uygun fiyata ve daha fazla yakıt tedariki için görüşmelere başlanmış ve müzakereler neticesinde İngiliz Hükümeti şirkete ortak olmuştur. İngiltere, 200 bin sterlin şirket yönetiminde temsil hakkı için ve 2 milyon sterlin sermaye için ödeme yaparak mal varlığının yaklaşık %56'sına, karar alma yetkisinin ise yaklaşık %53'ne sahip olmuştur.⁶

İngiliz hükümetinin şirketin çoğunluğunu satın almasıyla İngiltere'nin İran politikası, şirketin çıkarlarına göre şekillenmeye başlamıştır. Birinci Dünya

1 Ghorban Azimy, "İran'ın Hazar Havzası ve Basra Körfezi'ne Yönelik Hidrokarbür Kaynaklı Enerji Politikaları" Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017, s. 24.

2 Gökhan Bolat, "Anglo-Persian Oil Company'den British Petroleum'a (BP): İngiltere'nin İran'daki Petrol Macerası," *History Studies* 5, no.2, 2013, s. 58.

3 Şükrü S. Gürel, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, s. 48.

4 Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2012, s. 422.

5 Gregory Brew, "The Oil of Iran: Past and Present in Perspective," *E-International Relation*, 19 Ocak 2016.

6 Bolat, a.g.e., s. 63.

Savaşı'ndan sonra İran üzerindeki Rus baskısının kalkmasını İngiltere lehine çevirmek istemiştir. 1919 yılında imzalanan İngiliz İran Antlaşması ile İngiltere ülkeyi tek nüfuz sahibi olmayı amaçlamıştır. Ancak bu antlaşmaya karşı İranlılar yoğun tepki gösterirken anlaşma, birçok ayaklanmalara da neden olmuştur. Bunun yanı sıra antlaşma İran Meclisi'nde onaylanmadığı gibi ABD, Sovyetler Birliği ve Fransa tarafından da tepkiyle karşılanmıştır.⁷ İran'ı İngiliz manda yönetimi altına getirmeyi amaçlayan 1919 Antlaşması'ndan sonra İran hükûmeti ve şirket arasındaki ilişkiler de karmaşık bir hâle gelmiştir. İran hükûmeti ile Birinci Dünya Savaşı yıllarında petrol boru hatlarına yapılan zararını telafi etmek için ödemeyi kesen şirket arasında baş gösteren krizi gidermek için İngiliz Hazine yetkilisi Sydney Amitage-Smith şirket adına görevlendirilmiştir.⁸ Görüşmeler neticesinde D'Arcy'nin yararlandığı imtiyazların da ötesinde yeni ayrıcalıkların tanındığı bir anlaşma yapılmıştır.⁹

1929 Büyük Buhran, petrol endüstrisini de zor durumda bırakmıştır. Kriz nedeniyle petrol gelirlerinin azalması İran'ın aldığı payın da azalmasına yol açmıştır. İran bu durumdan şirketi sorumlu tutmuş ve 1932 yılında şirketin imtiyazları Şah tarafından iptal edilmiştir. İngiltere bu karar üzerine sert tepki göstermiş, Basra Körfezi'ne savaş gemileri gönderirken konuyu da BM'ye taşımıştır. İki ülke arasında 1933 yılında şirkete 60 yıl sürecek yeni bir imtiyaz veren anlaşma imzalanmıştır.¹⁰ 1933 anlaşması İran'a 1901 imtiyaz anlaşmasına göre daha açık koşullar ve sürekli gelirler elde etme imkânı sağlamaktadır. Bununla birlikte ayrıcalık bölgesi 100.000 kilometrekare ile sınırlandırılmıştır. Bu şekilde başka şirketlere de imtiyaz verme fırsatı elde edilmiştir.¹¹ Bunun yanı sıra Rıza Şah'ın başlattığı millileşme faaliyetleri kapsamında şirketin adı Anglo-Iranian Oil Company olarak değiştirilmiştir.¹²

Rıza Şah ülkede büyüyen İngiliz ve Sovyet nüfuzunu dengelemek için benimsediği üçüncü güç politikasıyla Almanya ile yakınlaşma çabasına girmiştir. İkili mutabakatlara rağmen İngiltere ile süren petrol anlaşmazlığı üçüncü güç politikasıyla birleşince gerginlik tırmanmıştır. Böylesi bir atmosfer İran'ın 1941 yılında yeniden işgal edilmesine yol açmıştır.¹³ İngiltere, Birinci Dünya

7 Süleyman Erkan, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)," *Akademik Orta Doğu* 5, no. 1, 2010, s. 106-107.

8 Farideh Kazemi, "Anglo-Persian Oil Company," *Encyclopaedia Iranica*, Son erişim tarihi: 05 Nisan 2021.

9 Gürel, a.g.e., s. 50.

10 Mohammed-Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011, s. 73.

11 Gürel, a.g.e., s. 51.

12 Bolat, a.g.e., s. 65.

13 Maysam Behravesht, "Iran and Britain: The Politics of Oil and Coup D'état after the Fall of Reza Shah," *E-International Relations*, 12 Şubat 2010.

Savaşı'nda olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nda da İran'ın petrol kaynaklarını kaybetmeyi göze alamamıştır. İşgalden sonra Rıza Şah tahtan indirilmiş ve yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçmiştir.

Muhammed Rıza Pehlevi tahta çıktıktan sonra İran'ın iç ve dış politikaları üzerinde muazzam bir yabancı baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle İngiltere'nin, İran üzerinde büyük bir tesiri vardı. Şah'ta böylesi bir kontrol altında Batı yanlısı politikalar takip etmeye başlamıştır. Şah'ın ilk adımı ABD'li siyasi danışmanların ve şirketlerin ülke ekonomisine ve siyasetine dahil edilmesi olmuştur. Böylesi bir politika İngiltere tarafından da desteklenmiştir. Ancak Şah'ın Batı yanlısı politikaları halk üzerinde hoşnutsuzluğa neden olurken milliyetçi eğilimin artmasına neden olmuştur. Bu durum neticesinde 1951 yılında Muhammed Musaddık'ın hükûmeti devralmasına giden yol açılmıştır. Bu dönemde Venezuela ve Suudi Arabistan'da petrol gelirlerinden %50 pay alma anlaşmaları ve imtiyaz koşullarının değiştirilmesi İran'da da geniş yankı bulmuştur. Suudi Arabistan ve Venezuela'da gelişen durum İran'da petrolün millileştirilmesi çağrılarının yapılmasını ve Musaddık'ın başbakan olmasıyla petrolün millileştirilmesine giden süreci tetiklemiştir.¹⁴

1951 yılında Musaddık'ın petrolü millileştirme hamlesi, İngiltere'nin yıllık yaklaşık 24 milyon sterlin vergi geliri kaybetmesine yol açmıştır. Tek başına Abadan Rafinerisi 347 milyon dolardan daha fazla gelir sağlamaktaydı. Bu oran ise Katar'dan Mısır'a, İsrail'den Kuveyt'e kadar faaliyet gösteren şirketin karının %75'ine denk gelmekteydi. İran olmaksızın şirketin yeni genişleme çabalarının devam edebileceği belirsizdir. Bundan dolayı Abadan Rafinerisinin önemi İngiltere'yi harekete geçmeye zorlamıştır. İngiltere'nin, Musaddık iktidarının kalıcı olamayacağı varsayımları gerçekleşmeyince Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım alarak, MI6-CIA liderliğindeki AJAX Operasyonu ile darbe gerçekleştirmiş ve İran'ın petrol rejiminin eski hâline gelmesini sağlamıştır.¹⁵ 1953 yılında gerçekleşen darbe ile Musaddık iktidardan indirilmiş ve Şah'ın otoritesi sağlamlaştırılan yeni bir düzen tesis edilmiştir.

Ağustos 1954'te İran ve sekiz uluslararası petrol şirketi¹⁶, İran petrolünün dünya piyasalarına yeniden akışını gerçekleştirecek bir anlaşmaya varmışlardır. Anlaşmayla İran, 1951'de kamulaştırılan Anglo-Iranian Oil Company'ye 70 milyon dolar tazminat ödeyecek ve gelecek üç yıl içinde İran en az 420

14 A.g.e.

15 Kabreya Ghaderi, "In Defense of the Great Satan: The Role of Colonialism in Iranian and Saudi Arabian Oil Governance", *Journal of Georgetown University Qatar Middle Eastern Studies Student Association* 9, 2015, s. 1-11.

16 Bahsedilen sekiz şirket: Standard Oil Company (New Jersey), Standard Oil of California, Socony Vacuum, Texas Company, Gulf Oil Corporation, Anglo-Iranian, Royal Dutch Shell ve Compagnie Française des Pétroles.

milyon dolar petrol geliri elde edecekti. Ayrıca Konsorsiyum, Abadan Rafine-risinin de üç yıl içinde yenilenecek Doğu Yarımküre'deki en büyük rafine ürün üreticisi konumuna getirme sözü vermiştir.¹⁷ Bunun yanı sıra konsorsiyumun %40'ı Anglo İnan'ın, diğer %40'ı beş Amerikan şirketinin olurken %20'si Royal Dutch/Shell ve Compagnie Française de Pétroles arasında paylaştırılmıştır. Britanyalı olmayan şirketler %60'luk payları için Anglo-İnan'a 1 milyar dolar ödeme yapmışlardır. Konsorsiyum yabancılar tarafından yönetilmekle birlikte adı, millileştirmeyi yüzeysel olarak korumak maksadıyla, Musaddık'ın verdiği "İnan Ulusal Petrol Şirketi" olarak kalmıştır. Şirket karı İnan ile yarı yarıya paylaşmayı kabul etmiştir ancak İnanlıların ne hesapları kontrol etmesine ne de yönetim kurulunda yer almalarına müsaade etmemiştir.¹⁸

İnan'daki ilk petrol kanunu, 1954 Konsorsiyum Anlaşması'nın imzalan-masının hemen ardından 1957'de çıkarıldı. Yasanın amacı, konsorsiyum alanı hariç ülke genelinde ve kıta sahanlığında petrolün hızlı bir şekilde araştırılması, çıkarılması, rafine edilmesi, taşınması ve satılmasını sağlamaktır. Bunun için İnan'ın hidrokarbon kaynaklarını geliştirmek maksadıyla İnan Petrol Şirketine gerekli teknik ve mali yeterliliğe sahip İnanlı veya yabancı kişilerle sözleşmeye dayalı ilişkilere girmesine izin verilmiştir. Kanunun çıkarılmasından sonra ilk iş birliği anlaşması aynı yıl İtalyan devlet şirketi olan AGIP ile yapılmıştır. ardından çeşitli anlaşmalar yapılmaya devam edilmiştir.¹⁹

1960'lı yılların sonlarına kadar düşük seyreden petrol fiyatları 1970-74 arasında neredeyse üç kat artış gösterdi. Petrol şirketlerindeki kar artışları İnan'ın da petrol sözleşmelerini değiştirmesine yol açmıştır. Petrol Krizi ise yasal değişikliği tetiklemiştir. İnan'ın pazarlık gücünü arttıran 1973 Petrol Krizi'nden bir yıl sonra 1957 yarasını yürürlükten kaldıran 1974 Petrol Yasası kabul edilmiştir. "İnan'ın petrol kaynakları ve petrol endüstrisi millete aittir" ibaresi içeren yeni yasa daha milliyetçi çizgilere sahiptir. Yabancı şirketler yalnızca sağladıkları hizmetler karşılığında ücret alırlar ve daha önce kullanılan mekanizmaların aksine ne rezerv alanda ne de kuyu başında petrol üzerinde hak kazanamazlar. Yeni yasayla rekabetçi ve sistematik ihale sistemi oluşturulmuştur. Yeni düzenlemeye rağmen konsorsiyumun faaliyetleri 1979 Devrimi'ne kadar herhangi bir yasal düzenlemeden bağımsız olarak devam etmiştir.²⁰

17 Welles Hagen, Iran And Oil Group Initial Agreement To Resume Output, New York Times, Son erişim tarihi: 7 Nisan 2021.

18 Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*, Çeviren Selim Önal, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 240.

19 Mahmoud Fard Kardel, "Iran's Oil And Gas Legal Framework: From Exploration To Revolution," *Asia Pacific Journal of Energy and Environment* 6, no. 1, 2019, s. 18.

20 Nima Nasrollahi Shahri, "The Petroleum Legal Framework of Iran: History, Trends and the Way Forward," *China and Eurasia Forum Quarterly* 8, no. 1, 2010, s. 118.

Devrim öncesi dönemde, Şah'ın petrol politikası ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Kitlesele protestolarda göstericiler ülkenin petrol kaynaklarının korunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Petrol gelirlerinin halkın refahının artırılması yerine askerî harcamalara ve sarayın şatafatlı yaşamına gitmesi Pehlevi yönetimine karşı büyük bir öfke oluşmasına yol açmıştır. Bu öfke 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti'ne giden süreci tetiklemiştir.

1979 İslam Devrimi'nden sonra Konsorsiyum anlaşması başta olmak üzere hukuka aykırı olduğu düşünülen tüm sözleşmeler ve anlaşmalar tek taraflı olarak feshedilirken, 1987 yılında önceki bütün kanunları yürürlükten kaldıran yeni bir petrol yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasa 1979 sonrasında ilk ve tek petrol yasasıydı. Bütün petrol faaliyetleri Petrol Bakanlığı'nın sorumluluğuna bırakılmıştır. İran Ulusal Petrol Şirketi, bakanlık himayesi altında faaliyetlerine devam etmiştir. Konsorsiyum²¹ yeni rejim tarafından herhangi bir tazminat ödenmeksizin millileştirilmiştir. İslam Cumhuriyeti, petrol endüstrisini herhangi bir dış katılımdan bağımsız olarak devlet tekeline almayı amaçlamıştır. Ana sanayilerin çoğunun ilerleyen yıllarda yasalarla özelleştirilmesi mümkün hâle gelmişken, petrol sanayisi istisna olarak kalmıştır. Elektrik sektörüne yerli ya da yabancı girişimciler yatırım yapabilirken ya da katılım sağlayabilirken, petrol sektöründe hâlen özelleştirme ya da özel sektör katılımı mümkün değildir.²²

Tablo 1: BP Tarafından İran Devleti'ne Ödenen Kâr Payları²³

Yıl	Ödenen Pay (Milyon \$)	Yıl	Ödenen Pay (Milyon \$)
1960	385.3	1970	1,092.7
1965	522.4	1973	4 (milyar)
1968	817.1	1975	19 (milyar)
1969	937.8	1978	23 (milyar)

1951 yılında İran petrollerinin millileştirilmesi kararı uluslararası bir gündem maddesi hâline gelmiş ve Musaddık yönetimine karşı darbeye giden sürecin zemini hazırlanmıştır. 1953 yılında darbe gerçekleşikten sonra 1979 yılına kadar konsorsiyum İran petroleri üzerinde ayrıcalıklı bir statüde olmuştur. 1979 yılında gerçekleşen devrim ile birlikte İran petroleri devlet tekeline girmiş ve herhangi bir yabancı ya da özel katılıma izin verilmemiştir. Ancak devrimden sonra İran'ın uluslararası toplumdan izole edilmesi İran'ın ekonomik ve teknolojik gelişimini yavaşlatmıştır.

21 1955 yılında adı The British Petroleum Company olarak değiştirilmiştir.

22 Shahri, a.g.e, s. 119-120.

23 Bolat, a.g.e., s. 73.

1979 yılında gerçekleşen İslam devriminden itibaren rejimi korumak yönetici elitlerin temel amacı olmuştur. Bu doğrultuda İran İslam Cumhuriyeti'nin rejim ihracı politikasıyla sürdürülebilir kılınması amaçlanmıştır. Humeyni, "İslam Devrimi İran sınırları içinde mahpus kaldığı gün Fatiha'sı okunmalıdır" ifadesiyle rejim ihracının ana politika olması gerektiğini işaret etmektedir.²⁴ Rejim ihracı politikası çerçevesinde çizilen yeni dış politika ve etkinlik sahasını artırma girişimleri büyük ölçüde petrol gelirlerine bağlı kalmıştır. Ancak petrol gelirleriye dış politikadan önemli ölçüde etkilenmiştir. Devrimden sonra ABD Büyükelçiliği'ndeki rehine krizi sonrasında ABD ile gerilen ilişkiler İran'ın dış ilişkilerini önemli ölçüde değiştirmiştir. İran'ın yeni dış politikası enerji politikasını da etkilemiştir. 1980 yılında Tahran'ın petrol ihracatı devrimden önceki seviyenin neredeyse üçte biri olan günde 888.000 varile düşmüştür.²⁵

Şekil 1 İran Ham Petrol Üretimi

(Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/iran/crude-oil-production>)

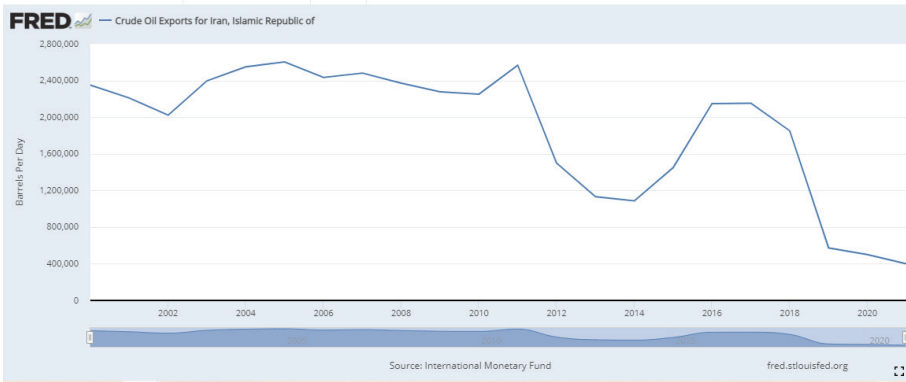
Ayetullah Humeyni sonrasında İran uluslararası sıkışıklığından kurtulabilmek için ideolojiye dayanan dış politikasını değiştirmiştir. Ali Hamaney ve Rafsanjani sonrasında daha pragmatik bir yaklaşım sergilenmeye çalışıl-

24 Nasır Kashef Asl, "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü" içinde *Ortadoğu Siyasetinde İran* ed. Mehmet Şahin ve Türel Yılmaz, Ankara: Barış Kitap Yayın, 2011, s. 143.

25 Mansoureh Ebrahimi, Ahmadali Gholami ve Kamaruzaman Yusoff, "Politics of Oil and Natural Gas vis-à-vis the Foreign Policy of Iran," *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 11, no. 3, 2017, s. 75.

mıştır. Böylece enerji endüstrisi için de uygun bir ortam oluşturularak petrol gelirlerinin artışı sağlandı. Muhammed Hatemi'nin reformist ve Medeniyetler Arası Diyalog yaklaşımı uluslararası seviyede memnuniyetle karşılanmıştır. 2001 yılında Suudi Arabistan ile güvenlik anlaşmasının imzalanması bölgesel seviyede de bir girişim başlatmıştı. Hatemi, ekonomik kalkınma amacıyla ülkeye özellikle enerji sektörüne yabancı yatırımcı çekmeye çalışmıştır. Humeyni sonrasında değişen dış politika yaklaşımının bir neticesi olarak İran'da petrol üretimi ve ihracatı artmış olsa da 1993-1999 yılları arasında petrol fiyatlarının düşük seyretmesi İran petrol gelirlerini azaltmıştır. Ancak 2000 sonrasında artan petrol fiyatları İran için bir şans yaratmıştır. Ahmedinejad döneminde dış politika yüksek petrol fiyatlarıyla bağlantılı bir şekilde devam etmiştir. Ancak Ahmedinejad'ın muhafazakâr ve sert tutumu İran'a yaptırımların ağırlaştırılmasına neden olmuştur. Yaptırımların artması İran'ın petrol ihracatının önemli ölçüde düşmesine yol açmıştır.²⁶

Şekil 2 İran Petrol İhracatı

(Fred Blog, <https://fred.stlouisfed.org/series/IRNNXGOCMBD>)

2013 yılında Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen sonra P5+1 ülkeleriyle²⁷ yapılan müzakerelerin sonuç vermesi İran'a uygulanan yaptırımların hafifletilmesini sağlamıştır. Yaptırımların gevşetilmesi İran'ın petrol endüstrisinde bir hareketlenmeye neden olmuş ve petrol ihracatında yeniden artış yaşanmıştır. Ancak Donald Trump'ın İran'a maksimum baskı politikası sonrasında İran'a yaptırımlar yeniden uygulanmaya başlamış ve İran petrol ihracatının seviyesi devrimin ilk yıllarındaki seviyeye düşmüştür. Özel-

26 Ebrahimi, Gholami ve Yusoff, a.g.e., s. 76-77.

27 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Beş Daimî Üyesi (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) ve Almanya.

likle Covid-19 ile birlikte İran petrol endüstrisi daha ağır bir darbe almıştır.

Yatırımlar kaldırıldıktan sonra günlük 3,8 milyon varillik üretime ulaşan Tahran'ın, 2019 yılında petrol üretimi yaklaşık 2,1 milyona, 2020 yılında ise Covid-19'un da etkisiyle 1,9 milyon varile kadar düşmüştür. Bununla birlikte stok oranı artmakta ve depolama tesislerinin kapasitesi neredeyse dolmaktadır. Yatırımlar, İran'ın petrol sektörünün gelişmesini, üretilen petrol için pazar bulunmasını ve mevcut üretiminin satılmasını engellemektedir. Mevcut durumda İran'ın en başat enerji pazarı Çin ve Suriye'dir. Ayrıca sermaye yetersizliği kapasite arttırmak için yeni yatırımların yapılmasını engellemektedir. Ülkenin petrol gelirlerine bağımlılığı nedeniyle azalan petrol gelirlerinden dolayı İran IMF'den 5 milyar dolar kredi istemek zorunda kalmıştır.²⁸

1.2 Petrol ve Doğal Gazın İran Ekonomisine Etkisi

İran dünya petrol rezervinin %9'una, doğal gaz rezervinin %16,1'ine sahiptir.²⁹ Diğer taraftan dünya petrol üretiminin %5'ini, doğal gaz üretiminin ise %5,7'sini İran gerçekleştirmektedir. Petrol ve doğal gaz İran'ın en önemli gelir kaynağıdır ve ülke ekonomisi petrol ve doğal gaz kaynaklarına dayanmaktadır. Bütçenin %60'ını, ihracatın yaklaşık %70'ini petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır.³⁰ İran iç tüketiminde doğal gazı petrolden daha fazla tercih etmektedir. İran'ın, toplam enerji tüketiminin %68'ini doğal gaz %30'unu petrol oluşturmaktadır.³¹

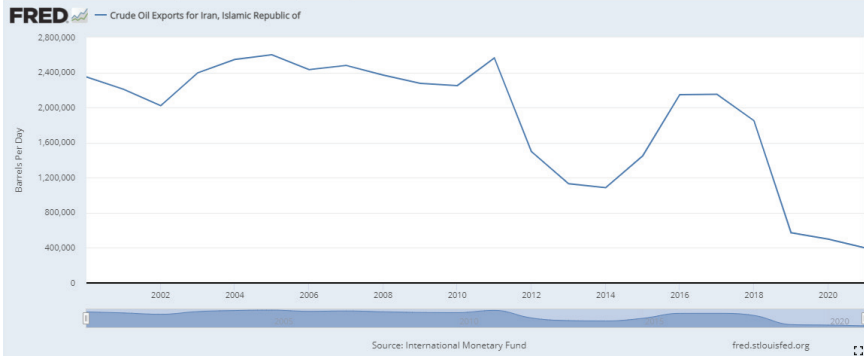
28 İran'ın Petrol Üretimi ve İhracatı Rakamları, *Ticaret Bakanlığı*, Son erişim tarihi: 8 Nisan 2021, <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-petrol-uretimi-ve-ihracati-rakamlari>); Ahmad Zubair Nabizada, İran Petrol Üretiminin Tarihi Düşüşü, *İRAN Center*, 11 Haziran 2020.

29 BP, "Statistical Review of World Energy," 2020.

30 Petrol ve Doğalgaz, *DAKA İran Masası*, Son erişim tarihi: 11 Nisan 2021, <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sectorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz>; "İran," *Trading Economics*, Son erişim tarihi: 12 Nisan 2021, <https://tradingeconomics.com/iran/exports-by-category>

31 Iran Energy Information, *Enerdata*, Son erişim tarihi: 11 Nisan 2021,

Şekil 3 İran'ın Kaynağa göre toplam enerji arzı 1990-2018(TJ)

(IEA, <https://www.iea.org/countries/iran>)

Ülkedeki doğal gaz sektörü petrol sektörü kadar gelişmemiştir. Bunun en önemli nedeni doğal gazın altın çağını yaşamaya başladığı 2000'lerde İran'ın ağır yaptırımlara maruz kalmasıdır. Bu nedenle gerek doğal gazına pazar bulamaması gerekse yeterli yatırımın yapılamaması doğal gaz sektörünün yeterince gelişmemesine yol açmıştır.³² Ülkede şu anda 23 tanesi geliştirilmiş 50 bağımsız gaz sahası bulunmaktadır. Mevcut gaz sahalarının geliştirilememesi nedeniyle yeni doğal gaz saha araştırmaları yapılmamaktadır. 14 trilyon metreküplük rezerviyle Güney Pars doğal gaz sahası İran'ın doğal gaz rezervlerinin %40'ını oluşturmaktadır.³³

İran'da 150 km. ile 845 km. arasında değişen 19 adet petrol boru hattı mevcuttur.³⁴ Çeşitli kapasite ve özelliklerde 110 adet petrol rafinerisi bulunmaktadır. Bunlar; Abadan, Isfahan, Bendar Abbas, Tahran, Arak, Tebriz, Şiraz, Kirmanşah, Levan ve Mescid-i Süleyman rafinerileridir. Rafinerilerin ürün işleme kapasiteleri günlük 1,9 milyon varildir.³⁵

Devletin sunduğu cömert sübvansiyonlar nedeniyle İran'da kişi başı enerji tüketimi oldukça yüksektir. Doğal gaz sektörüne yapılan yatırımın düşük olması buna karşın yüksek tüketim eğilimi İran'ı doğal gaz ithalatçısı yapabilecek konuma getirebilir.³⁶ 2019 yılında günlük 244,2 milyon metreküp doğal gaz üretimi gerçekleşmişken; 223,6 milyon metreküp doğal gaz tüketilmiştir.³⁷

32 Büşra Zeynep Özdemir, İran Yaptırımları Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkileri, *SETA*, 2018.

33 Ticaret Bakanlığı. İran Enerji Raporu. (Tahran: Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020), s. 7.

34 A.g.e. s. 4.

35 Samet Muğanlı, İran'da Enerji: Rezervler, Üretim, Tüketim ve Kurumsal Aktörler, *İRAM*, 30 Temmuz 2020.

36 Mardo Soghom, Iran Faces A Natural Gas Crisis With High Consumption And Low Investments, *Iran International*, 19 January 2021.

37 BP, "Statistical Review of World Energy," 2020.

İran, dünya doğal gaz piyasasındaki payını arttırmayı hedeflemesine rağmen doğal gazını komşu ülkelere kısıtlı bir şekilde ihraç edebilmektedir. Çeşitli ülkelerle boru anlaşmaları ve planlamaları yapılmış olsa da uygulanan yaptırımlar ve ABD'nin baskısı projelerin hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır.

İran, doğal gazını Avrupa pazarına sunmak için çabalamaktadır. Ancak önünde iki en önemli engel bulunmaktadır. Birincisi Rusya'nın bu pazardaki ağırlığı ikincisi ise İran'ın olası boru hattı projesinde Türkiye'nin merkezi rol almasına hoş bakmamasıdır. Bu çekincelerden dolayı İran daha çok Güneydoğu Asya'ya yönelmekte ve sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alanına odaklanmaktadır. Ancak bu alanda da gerek yaptırımlar gerekse ABD baskısı nedeniyle kapasite geliştirememekte ve uluslararası pazarda etkili olamamaktadır. Bu nedenle dünyanın en büyük ikinci doğal gaz rezervine sahip olan İran'ın dünya doğal gaz piyasasındaki payı %1'in altındadır.³⁸

İran'ın Türkiye, Irak ve Ermenistan ile doğal gaz boru hatları mevcuttur. Ayrıca İran petrolün çoğunu Basra Körfezi üzerinden ihraç etmektedir. Bu durumu değiştirmek alternatif pazarlara erişebilmek için Umman ile 1000 kilometrelik Gore-Cask petrol boru hattını hayata geçirmiştir. Böylece İran, petrol ihracatının büyük kısmını Umman Denizi'nden yapmayı planlamaktadır. Bu hat sayesinde İran günde 1 milyon varile kadar petrol taşıyabilecektir.³⁹ Diğer taraftan İran, Pakistan ve Hindistan arasında doğal gaz boru hattı projesi mutabakatı imzalanmışsa da proje ABD baskısı nedeniyle ilerleyememektedir.⁴⁰

Yaptırımların İran ekonomisinin çeşitlendirilmesine mâni olan en önemli faktördür. Bu nedenle İran ekonomisinin petrol ve doğal gaz merkezliliği devam etmektedir. İhracatının büyük kısmı petrol ve petrol ürünlerine dayalı olması, İran'ı petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı kırılganlığını arttırmaktadır.

2. Suudi Arabistan'ın Hidrokarbür Rezervleri ve Suudi Arabistan'a Etkisi

Bu bölümde Suudi Arabistan'da enerji kaynaklarının bulunması ve Suudi Arabistan'ın sahip olduğu doğal kaynaklarının ülke iç ve dış siyasetine etkisi ele alınmış olup, daha sonra doğal kaynakların Krallığın ekonomisindeki yeri açıklanmıştır.

38 Ticaret Bakanlığı. İran Enerji Raporu, 9.

39 Petrol sanayinde 3 önemli proje daha faaliyete başlıyor, *IRNA*, 25 Haziran 2020.

40 Iran - Pakistan Gas Pipeline Victim of U.S. - Iran Confrontation, *Pipeline Technology Journal*, 7 October 2019.

2.1. Suudi Arabistan'da Petrol ve Doğal Gazın Bulunması ve Suudi Arabistan Siyasetine Etkisi

1923 yılında Frank Holmes adlı bir İngiliz vatandaşı tarafından kurulan Eastern and General Syndicate şirketi Necd'in al-Hasa bölgesi için petrol ayrıcalığı elde etmiştir. Ancak 1932 yılına kadar petrol bulunamamıştır. Holmes'in başarısız olması imtiyazın iptal edilmesine yol açmıştır. 1932 yılında Bahreyn'de petrol bulunması Suudi Arabistan için de umut verici bir gelişmeydi⁴¹. 1933 yılında Standart Oil California(SOCAL) ilk petrol imtiyazını almayı başarmıştır. SOCAL'in imtiyaz elde etmesi bölgedeki petrol imtiyazlarındaki İngiliz tekelini kıran ilk adım olmuştur. Şirket sahip olduğu imtiyaz haklarının yarısını Texas Petrol Şirketine devretmiştir. Japonya ve Almanya gibi ülkelerden de imtiyaz talepleri için teklifler gelmiş olmasına rağmen Suudi Arabistan Kralı İbn-i Suud Amerikalı şirketlerle iş birliğine devam etmiştir⁴².

İmtiyaz anlaşmasını yönetmek için California Arabian Standard Oil Company (CASOC) kurulmuştur. CASOC'un çalışmaları 1938 yılında sonuç vermiş ve ilk ticari anlamda petrol üretimi gerçekleşmiştir. Petrol üretimini her geçen gün arttıran CASOC, ismini 1944 yılında Arabian American Oil Company (ARAMCO) olarak değiştirmiştir⁴³.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD Başkanı Roosevelt, Suudi Arabistan'ın savunmasını ABD savunması için hayati olduğunu iddia etmiş, Suudi Arabistan'ı Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamına alarak, ülkeye doğrudan ABD yardımı göndermeye başlamıştır. 1948 yılında Standard Oil Company of New Jersey ve Secony Mobil Oil, ARAMCO'ya ortak oldu. Ortaklıklar sonrasında yeni pay dağılımı;

Standard Oil Company of New Jersey: %30

Standard Oil of California: %30

Texaco: %30

Secony Mobil Oil %10

olarak değişmiştir. Böylece Ortadoğu'nun en önemli petrol alanlarından biri savaş sırasında ABD şirketlerinin kontrolü altına girmiştir⁴⁴.

1950 yılında ARAMCO'nun net karları üzerinden %50 gelir vergisi ödemesine ilişkin kraliyet yönetmeliği çıkartılmıştır. Gelir vergisinden sonra

41 Gürel a.g.e., s. 61.

42 Özge Koyun, Suudi Arabistan'daki Petrol Gelirlerinin Sosyal Yapıya Olan Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006, s. 30-31.

43 "History," *Saudi Aramco*, Son erişim tarihi:23 Nisan 2021, <https://www.aramco.com/en/who-we-are/overview/our-history>,

44 Gürel, a.g.e., s. 63.

ARAMCO ile Suudi Arabistan yarı yarıya kar paylaşım anlaşması yapmıştır. 1952 yılında şirketin politikasında Suudi Arabistan'ın da söz sahibi olmasının yanı sıra şirketin merkez bürolarının Suudi Arabistan'da olması gerektiği üzerinde uzlaşmıştır⁴⁵. 1973 yılında şirketin %25'i, 1980 yılındaysa tamamı Suudi Arabistan tarafından alınmış ve Suudi Arabistan Petrol Şirketi (Saudi ARAMCO) kurulmuştur⁴⁶.

Suudi Arabistan 1960 yılında Petrol ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı kurulmuştur. Amacı, ülkedeki petrol, gaz ve madenlerle ilgili politikaların oluşturulmasını ve yönetilmesini sağlamaktır. Bakanlık, arama ve geliştirmeden rafinaj ve dağıtımına kadar petrol ve petrol ürünleri ile ilgili faaliyetleri izleyerek bağlı şirketleri denetleme yetkisine sahiptir. Bu şirketlerden başlıcaları şunlardır; Saudi Arabian Company (Saudi ARAMCO), Saudi Texaco, ARAMCO Gulf Operation Ltd (AGOC), Saudi Geological Survey⁴⁷. Böylece Suudi Krallığı 1980 yılından sonra petrol politikalarını belirleyen temel aktör olmuştur. Suudi Arabistan, Petrol Bakanlığı ve Yüksek Petrol Konseyi gibi kurumlar vasıtasıyla Krallığın bütün petrol arama, işleme ve finansman gibi politikalarını belirlemektedir.

Suudi Arabistan Amerikalı jeologların ilk petrol keşfinden günümüze kadar bazı istisnaları olmasına rağmen ABD ile özel ve olumlu ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişkilerin en önemli istisnası 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrası uygulanan petrol ambargosudur. Bu süreç içerisinde dünya petrol fiyatları neredeyse dört kat artış göstermiştir. Buna karşın 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimin ardından petrol fiyatlarının ani artması üzerine ABD'deki Reagan hükümetinin talebi sonrasında Suudi Arabistan petrol arzını arttırarak petrol fiyatlarında aşırı düşüş olmuştur⁴⁸.

Petrol şirketlerinin özellikle 7 Kız Kardeş'in⁴⁹ petrol üzerindeki tekellerini kırmak amacıyla ekonomik kaygılarla kurulan Petrol İhraç Eden Ülkelerin (OPEC) kurucuları arasında yer alan ve aynı zamanda en etkili üyesi Suudi Arabistan'dır. Bu çerçevede OPEC'in petrolün fiyatıyla arz miktarını belirleme konusunda Suudi Arabistan etkili olmaktadır. OPEC resmi sitesindeki verilere göre dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin %79,4'ü OPEC üye ülkelere aittir. Diğer taraftan OPEC petrol rezervlerinin büyük kısmı

45 Koyun, a.g.e., s. 31.

46 Saudi Aramco, a.g.e.

47 "Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Petroleum and Mineral Resources" *OpenEI*, Son erişim tarihi: 26 Nisan 2021.

48 Ali Oğuz DİRİÖZ, "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri," *Ortadoğu Analiz* 4, no: 39, 2012, s. 96.

49 Bahsedilen yedi petrol şirketi; Anglo-Persian Oil Company(BP), Gulf Oil (Chevron), Standard Oil of California (SoCal), Royal Dutch Shell, Standard Oil of New Jersey(ExxonMobil), Standard Oil Co. of New York (Socony), Texaco.

Orta Doğu'da olup, OPEC toplamının %64,5'ine tekabül etmektedir. OPEC üye ülkeleri arasında kanıtlanmış petrol rezervleri sıralamasında Venezuela %25,5'lik payla birinci sıradadır. Venezuela'yı %22,2 ile Suudi Arabistan, ardından %13,1 ile İran izlemektedir. Venezuela ile İran'ın uluslararası izolasyon durumu ve politik istikrarsızlığı göz önüne alındığında Suudi Arabistan'ın başat rol oynaması kaçınılmazdır⁵⁰. Ayrıca 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra petrolü İsrail'e karşı kullanmak için siyasi kaygılarla yine Suudi Arabistan'ın kurucusu olduğu Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler (OAPEC) üzerinde de krallık etkili olmaktadır.

11 Eylül sonrası Suudi Arabistan'ın ABD'nin sert baskısına maruz kalması Krallığı Rusya ile ilişkileri geliştirmeye mecbur bırakmıştır. Arap Baharı sürecine kadar Rusya ve Suudi Arabistan arasında ilişkiler ivmelenmeye başlamıştır. Ancak Arap Baharı isyanlarıyla birlikte özellikle Suriye ve Yemen'de iki ülkenin farklı politikalar takip etmesi ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemiştir. Buna karşın bu dönemde ABD'nin tutarsız politikası bölgede Rusya'yı önemli bir aktör hâline getirirken, İran-ABD yakınlaşması ve nükleer anlaşma ABD-Suudi Arabistan ilişkilerini yıpratmıştır. Bu nedenle Rusya ile ilişkileri geliştirmenin krallık için kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Aralık 2016'da Rusya, OPEC ile iş birliği yaparak petrol fiyatlarının yükselmesi için uluslararası petrol arzının azalması için üretimi kısma teklifinde bulunmuştur. Suudi Arabistan'ın başını çektiği OPEC üye ülkeleri teklifi kabul ederek 2008'den sonra ilk defa günlük 1,8 milyon varillik üretimi kısma kararı almıştır⁵¹.

Bu uzlaşmanın bir sonraki adımıysa 2017 yılında OPEC üyesi ülkelere OPEC üyesi olmayan 10 ülkeden oluşan 24 üyenin katılımıyla OPEC+ oluşumunun kurulması olmuştur. Küresel petrol rezervinin %90'ına sahip olan bu ülkeler küresel petrol arzının %55'ini kontrol altına tutmaktadır. Aynı zamanda bu ortaklığın amacı ABD'nin kaya gazı petrolünden etkilenen petrol fiyatlarını yeniden canlandırmaktır. 2018 yılındaysa OPEC+ iş birliği amacı doğrultusunda petrol fiyatlarının %40 artmasını sağlayarak başarısını ortaya koymuştur⁵².

OPEC+ oluşumunun kurulması İran ve bazı OPEC+ üyelerini tedirgin etmiştir. Bu ülkelerin temel kaygısı küresel petrol arzının Suudi Arabistan ve Rusya'nın gayri resmi liderliği altına girmesidir. Organizasyona Moskova ve Riyad'ın hâkim olması nedeniyle diğer ülkelerin çıkarlarının göz ardı edileceği ifade edilmektedir⁵³.

50 "OPEC Share of World Crude Oil Reserves 2018," *OPEC*, Son erişim tarihi: 26 Nisan 2021.

51 Engin Koç, "Rusya'nın Ortadoğu'da Taktiksel Hamleleri: Rusya ve Suudi Arabistan İlişkileri," *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, no. 3, 2020, s. 1962.

52 Ariel Cohen, "OPEC Is Dead, Long Live OPEC+ 2018," *Forbes*, 29 June 2018.

53 Nikolay Kozhanov, "Iran threatened by Russia-Saudi oil pact". *Al-Monitor*, 22 February 2019.

ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşları ve ticaret savaşının meydana getirdiği etkiler⁵⁴ ortadan kalkmadan küresel bir salgın hâline gelen koronavirüs nedeniyle yaşanan talep daralması petrol fiyatlarının ani düşüşüne neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki düşüşün önüne geçmek için OPEC ile Rusya yeni bir üretim kısıtlaması yapmak için bir araya gelmişlerdir. Ancak toplantıda petrol üretim kısıtlamasını azaltma önerisini Rusya kabul etmeyince toplantıdan herhangi bir sonuç alınamamıştır. Rusya'nın bu tavrına tepki olarak Suudi Arabistan, 1 Nisan 2020'den itibaren küresel piyasalara önceki döneme göre %26 daha fazla petrol verileceğini açıklaması ve ardından üretimini arttırması petrol fiyatlarının ani bir şekilde düşmesine yol açmıştır. Brent petrol fiyatı yaklaşık %30 düşüşle 20 doların altına kadar gerilediği görülmüştür⁵⁵.

Rusya petrol kısıtlamasının daha çok ABD'nin kaya gazı pazarını arttıracığı endişesiyle kabul etmemiş ve petrol endüstrisinin Suudi Arabistan ve ABD'nin petrol endüstrisine göre daha dayanıklı olduğunu ifade etmiştir. Rusya, ABD'nin kaya gazından yaptığı üretimin maliyetinin Rus petrol üretimine göre daha maliyetli olduğunu ve Suudi Arabistan'a göre ekonomisinin daha dayanıklı ve çeşitlenmiş olduğunu göz önünde tutarak adım atmaktadır.

Suudi Arabistan hem ABD'nin baskısıyla hem de ekonomisi üzerinde oluşan baskı nedeniyle OPEC+ üyesi ülkeleri toplantıya çağırarak 13 Nisan 2020'de yeni bir anlaşma sağlanması konusunda adım atmıştır. ABD Başkanı Trump'ın "büyük petrol anlaşması" olarak nitelediği anlaşmayla üretim kısıtlaması üzerinde anlaşıldı ve petrol fiyatları arz kısıtlamasının etkisiyle yükselişe geçti⁵⁶. Suudi Arabistan'ın çeşitlendirilememiş ekonomisi ve petrole olan bağımlılığı krallık için oldukça büyük bir zaaf olarak görülmekte ve ülkenin dış politikasının sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir.

2.2. Petrol ve Doğal Gazın Suudi Arabistan Ekonomisine Etkisi

Suudi Arabistan'ın sahip olduğu enerji kaynakları, milli gelirinin yarısını, ihracatının %80'inden fazlasını ve devlet gelirlerinin %90'ını oluşturmaktadır⁵⁷. Suudi Arabistan dünya petrol rezervlerinin %17,2'sine, dünya doğal gaz rezervinin %3'üne ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca 2019 yılında dünya petrol üretiminin %12,4'ü, doğal gaz üretimininse %2,8'i Suudi Arabistan tarafın-

54 Ticaret savaşının meydana getirdiği tedarik zincirindeki aksamalar, emtia fiyatlarının yükselmesi, negatif büyüme ve ticaret hacmi daralmıştır.

55 Altay Atlı, "Petrol savaşları ve koronavirüsün gölgesinde küresel ekonomi." *Anadolu Ajansı*, 13 Mart 2020.

56 "Büyük petrol anlaşması sonrası petrol fiyatı yükseldi." *Habertürk*, 13 Nisan 2020.

57 Riad Domazeti, *Suudi Arabistan*, İstanbul: İnsamer, 2021, s. 34.

dan gerçekleştirilmiştir⁵⁸. Bu verilere ek olarak Suudi Arabistan ve Kuveyt arasındaki ortak işletilen tarafsız bölgedeki 2,5 milyar varillik petrol rezerviyle Suudi Arabistan dünya petrol rezervinin %20'sini kontrol eder durumdadır. Bu alanda günlük 600.000 varillik üretim paylaşılırken, Bahreyn ile ortak işletilen Abu Safa sahasındaysa günlük 300.000 varillik üretim ortak gerçekleşmektedir. Krallık 100 büyük petrol ve doğal gaz sahasına sahipken 1500'den fazla kuyuya sahiptir. Buna karşın petrol üretiminin neredeyse yarısını Ghawar petrol sahasından gerçekleştirmektedir⁵⁹. Diğer önemli petrol rezerv alanlarıysa; Safaniya, Khurais, Manifa, Abu Sa'fah, Berri, Zuluf, Marjan, Karan ve Jana olarak ifade edilebilir⁶⁰.

Yaklaşık 2000 mil karelik bir alanı kaplayan Ghawar petrol sahası dünyanın en büyük petrol sahasıdır. Suudi ARAMCO tarafından işletilen alan 2020 Temmuz ayında günlük 2,69 milyon varil petrol üretimi gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra sahanın günlük 4 milyon varili aşkın üretim kapasitesi bulunmaktadır. Diğer taraftan krallık, dördü milli beş tanesi uluslararası ortaklık şeklinde ülke dışında da bulunan toplam dokuz rafineriye sahiptir⁶¹. Bununla birlikte Suudi Arabistan günlük yaklaşık 7 milyon varil petrol ihracat gerçekleştirmektedir⁶².

1973 petrol krizi sonrası artan petrol fiyatlarıyla birlikte Suud yönetimi, halkın refahını arttırabilmek için vergi oranlarını düşürerek birçok teşvik vermiştir. Bunun yanı sıra çeşitli altyapı, sağlık ve askerî projeler kamu harcamalarını arttırmış ve bu harcamaların temel finansmanı petrol gelirleriyle sağlanmıştır. Ancak kamu harcamalarının şeffaflıktan uzak ve plansız bir şekilde gerçekleşmesi yıllık bütçelere uyulmasını zorlaştırmakta ve oldukça fazla bütçe açıklarının verilmesine yol açmaktadır. Petrol gelirlerinden kaynaklanan ticaret fazlaları genellikle bütçe açıklarını finanse eden kamu borçlarının ödenmesine gitmektedir⁶³.

Ticaret savaşları ve sonrasında küresel bir kriz hâline gelen Koronavirüs salgınıyla petrol taleplerinin azalması, petrol fiyatlarının düşmesine yol açmıştır. Düşen petrol fiyatları Suudi Arabistan'ın gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu açıklarını kapatılabilmek için Suudi yönetimi 2017 yılından iti-

58 BP, "Statistical Review of World Energy," 2020.

59 Ataman, Muhittin, ve Nuh Uçgan. Suudi Arabistan'daki Stratejik Doğal Kaynakların Önemi ve Siyaset ile Ekonomi Üzerindeki Etkisi, *Ortadoğu Yıllığı 2010*, İstanbul: Açılım Kitap, 2011, s. 512.

60 Saudi Aramco, Energy to the World The Story of Saudi Aramco. Aramco Services Company, 2011, s. 19.

61 Baran Can Yücel, Volkan Aslanoğlu ve Büşra Öztürk, "Suudi Arabistan'ın Rafinerileri ve Petrol Ürünleri Ticareti." *ORSAM*, 9 Eylül 2020.

62 "Saudi Arabia facts and figures" *OPEC*. Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021.

63 Suudi Arabistan Ülke Raporu, Uludağ İhracatçı Birlikleri, Ekim 2018, s. 4.

baren tahvil ihraçlarına başlamıştır. Son olarak 2021 bütçesinde öngörülen 37,6 milyar dolar açık için, Kral Selman Maliye Bakanına tahvil, sukuk ve diğer borçlanma araçlarını kullanma yetkisi vermiştir⁶⁴.

Suudi Arabistan ekonomisinin petrole bağımlılığı ülkenin kırılganlığını arttırarak, petrol fiyatlarındaki meydana gelen dalgalanmalarda dayanıklılığını azaltmaktadır. Petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşlerden sonra bütçe açıklarını borçlanma yoluyla kapatmaya çalışarak ülkenin geleceğini borç yükü altında bırakmaktadır. Ayrıca IMF verilerine göre Suudi Arabistan için 2020'de 77,9 olarak gerçekleşen petrol başa baş fiyatının 2021'de 76,2, 2022'de 65,7 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir⁶⁵. Buna karşın petrol fiyatlarıysa bu fiyatlardan oldukça uzak gerçekleşmiştir. 2020'de bir varil petrolün fiyatı ortalama 41 dolar olarak gerçekleşirken 2021'de petrolün varil başına fiyatı 58,52 dolar olmuştur⁶⁶.

2022'deyse Rusya-Ukrayna Savaşının etkisiyle 100 doların üzerinde seyreden petrol fiyatları Riyad'ı rahatlatmıştır. Ancak çeşitlendirilememiş ekonomi Riyad'ı mevcut konjonktüre bağımlı kılmakta ve petrol fiyatlarını düşürücü etkiye sahip herhangi bir olaydan olumsuz etkilenmesi devam etmektedir. Bu nedenle 'rantiyer devlet' statüsü içine dahil edilen Suudi Arabistan'ın ekonomisinin sürdürülebilirliği için petrol dışı sektörün çeşitlendirilmesi ve ekonomideki ağırlığının arttırılması önemlidir. Diğer taraftan petrol fiyatlarının düşük seyrettiği dönemlerde Riyad bütçe açığı verecek ve borçlanması artacaktır.

Veliaht Prens Muhammed bin Selman'ın ülkenin ekonomisini petrole bağımlılıktan kurtarmak için ortaya atmış olduğu Vizyon 2030 projesi, başta turizm olmak üzere madencilik ve savunma sanayi gibi alanlara yatırım yapmayı amaçlamaktayken özel sektörün güçlendirilmesi teşvik edilmektedir. Finansman içinse yabancı yatırımcılar lehine piyasanın düzenlenmesi düşünülmekte ve kamuya ait kurumların halka arzı gündeme alınmaktadır. Bu minvalde 17 Kasım-4 Aralık 2019 tarihleri arasında gerçekleşen ülke petrolünü çıkarma tekeline sahip olan Saudi ARAMCO'nun %1,5 hissesinin halka arzında, 25,6 milyar dolar gelir elde edilmiştir. Halka arz sonucunda şirketin değeri iki trilyon doları aşan şirket dünyadaki en değerli şirketler arasına girmiştir. Suudi yönetimi böylesi bir adımı hem Vizyon 2030 projesine finansman sağlamak hem de artan kamu harcamalarını karşılamak amacıyla gerçekleştirmiştir⁶⁷.

64 Rory Jones and Avantika Chilkoti, "Saudi Arabia Set to Raise \$7 Billion in Bond Sale to Plug Spending Gap", *The Wall Street Journal*, 15 April 2020; "Suudi Arabistan 1,36 milyar dolarlık tahvil ihraç etti", *Bloomberg*, 24 Aralık 2019.

65 "Regional Economic Outlook," *IMF*, Nisan 2021.

66 "World Economic Outlook Managing Divergent Recoveries" *IMF*, 2021.

67 Deniz İstikbal, "Suudi Arabistan ekonomisinde değişim, Vizyon 2030 ve Aramco." *Anadolu Ajansı*, 22 Kasım 2021. ; "Saudi Aramco'nun halka arzından beklenen rekor geldi." *Dünya Gazetesi*, 6 Aralık 2019.

Körfez ülkelerinin petrol gelirlerinin artması öncelikle Körfez ülkelerinin dış yardımlara olan bağımlılığını sona erdirmiştir. Ayrıca devletlerin temel gelir kaynağı olan petrol, giderleri karşılamanın temel aracı olmuştur. Körfez ülkelerinin vatandaşlarının vergilendirmeden muaf olması ya da minimum vergiler vatandaşların siyasal sistemden uzaklaşmasına veya uzak tutulmasına yol açmıştır. Diğer taraftan artan petrol gelirleri Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerinin eğitim, sağlık ve kent altyapısının gelişmesine yol açmıştır. Vatandaşların gelir düzeyi artarken sosyal refah da yükselmiştir. Bunun yanı sıra ülkeler vatandaşlarının ya da aşiretlerinin bağılıklarını maddi yardımla sağlamaktadır. Böylece herhangi bir aşiretin ya da grubun yönetime karşı isyan etmesinin önüne geçilmektedir⁶⁸. Böylesi bir durumsa Körfez ülkelerinde yabancı işgücünün ağırlık kazanması ve yerli halkınsa emek piyasasından çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Yaklaşık 6 milyon yabancı işçinin bulunduğu Suudi Arabistan’da Suudi vatandaşları arasında işsizlik oranının artması nedeniyle yönetim, Suudileştirme politikası çerçevesinde belirli sektörlerle ve belirli büyüklüğe sahip şirketlere farklı oranlarda Suudi vatandaşları istihdam etme zorunluluğu getirmiştir⁶⁹.

Artan petrol gelirleri Suudi Arabistan’ın hızlı bir şekilde kentleşmesine sebep olurken nüfusun %80’inden fazlasının kentleşmesiyle sonuçlanmıştır. Benzer şekilde ölüm oranlarının %20’nin üzerinden yaklaşık %4’e düşmesine ve yaşam kalitesinin artması artan petrol gelirlerinin bir yansımasıdır⁷⁰.

Suudi Arabistan petrol ihracatında Hürmüz Boğazı’na olan bağımlılığını azaltabilmek için yapımına 1982 yılında başlanan Doğu-Batı petrol boru hattı projesine önem vermektedir. İran’ın Hürmüz Boğazı’nda gerçekleştirebileceği olası sabotaj durumlarına karşı Kızıldeniz üzerinden petrol ihracatının sürmesine olanak veren petrol hattına krallık son yıllarda daha fazla değer vermeye başlamıştır. Suudi Arabistan Petrol Bakanı Khalid Al-Falih, 2019 yılında doğu-batı petrol hattının kapasitesinin %40 arttırılmasının hedeflendiğini, böylece Hürmüz Boğazı’ndan gerçekleşen petrol ihracatının azaltılabileceğini vurgulamıştır. Ancak bu hat aracılığıyla doğudan batıya petrol transfer etmek çeşitli güvenlik riskleri içermektedir. Yemen’deki Husi isyancıların 2019 yılında drone ile gerçekleştirdikleri saldırı neticesinde petrol transferi geçici olarak durmuştur. Benzer tehdit Babülmendep Boğazı için de geçerlidir. Dolayısıyla Suudi Arabistan’dan gelen enerji arzında güvenlik açığı oluşmaktadır⁷¹.

68 Muharrem Hilmi Özev, Milliyetçilik, Din ve Petrol Üçgeninde Körfez Ülkeleri, İstanbul: Tasam Yayınları, 2018, s. 153.

69 Domazeti, a.g.e., s. 4.

70 “Saudi Arabia,” *WorldBank*, Son erişim tarihi: 05 Nisan 2021.

71 “Saudi Aramco fast-tracks East-West pipeline expansion”, *Argus Media*, 5 August 2019; Nidhi Verma, “U.S. becomes India’s second biggest oil supplier, Saudi plunges to No. 4”, *Reuters*, 15 March 2021.

3. İran ve Suudi Arabistan Rekabetinde Enerji

Suudi Arabistan, sahip olduğu enerji rezervleriyle petrol piyasasını kontrol edebilen ve yönlendirebilen bir aktör olarak uluslararası konjonktürde yerini almıştır. Bu doğrultuda Riyad, enerjiyi dış politikasında araçsallaştırmıştır. Dış politikada tek etkili aracı olan petrol Suudi Arabistan'a stratejik değer katmaktadır.

İran ekonomisi ise çeşitlendirilememiş olması ve yaptırımlar nedeniyle petrol ve doğal gazla bağlı durumdadır. Yaptırımlar ve ABD'nin İran doğal gaz ve petrolünün uluslararası piyasalara sunulmasına mâni olması İran'ı çıkmaza itmektedir. Ayrıca petrol fiyatlarındaki düşüş ve Suudi Arabistan'ın zaman zaman İran'a karşı petrol fiyatlarını silah olarak kullanması İran'ı çok daha sert bir şekilde etkilemektedir.

1950'li yıllardan itibaren İran ve Suudi Arabistan arasında petrol fiyatlarının belirlenmesi önemli bir sorun olagelmıştır. Yine 1950'li yıllardan sonra yükselişe geçen Pan-Arap milliyetçiliği, İngiltere ve Batı düşmanlığıyla monarşi karşıtlığı Mısır'dan başlayarak iktidarları tek tek devirmeye başlamıştır. Devrilen yönetimlerin yerine Sovyetler Birliği destekli cumhuriyetlerin yükselmesi Körfez ülkelerini birbirine karşı yakınlaştırmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma neticesinde İran ve Körfez ülkeleri arasındaki diplomatik ve ticari ilişkiler artarak devam etmiştir⁷².

Sovyetler Birliği tehdidine karşı İran ve Körfez monarşileri önce İngiltere'ye daha sonra ABD'ye olan bağımlılıkları artmıştır. 1960'lı yılların sonuna doğru İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle ortaya çıkan siyasi boşluğu ABD doldurmaya başladı. İran, ABD bölgeye yerleşirken Körfez'in polisi rolünü üstlenirken, Suudi Arabistan ve İran ABD'nin Körfez politikasının garantörü olan iki ülke olarak ikiz sütun politikasının parçası olmuşlardır⁷³.

1973 Arap-İsrail savaşı neticesinde İsrail'e tepki olarak Suudi Arabistan öncülüğünde OPEC'in aldığı petrol fiyatlarını yükseltme kararına Pehlevi yönetimi uymamış ve OPEC kararları çerçevesinde üretimini azaltmamıştır. Tahran, ABD ve İsrail'e petrol satmaya devam etmiş olmasına rağmen İran ve Suudi Arabistan arasında ilişkilerindeki ayrılık şiddetli bir gerilime dönüşmemiştir.

1979 yılında gerçekleşen devrim sonucunda aniden artan petrol fiyatlarına karşı Suudi Arabistan ABD Başkanı Reagan'ın talebi doğrultusunda üretimini arttırarak petrol fiyatlarının yeniden istikrara kavuşmasını sağlamıştır⁷⁴.

72 Birol Başkan, "Körfez'in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler." *Akademik Orta Doğu* 7, no. 14, 2013, s. 44.

73 Pınar Arıkan, *Ulusal Çıkar Çatışması ve Mezhepsel Kutuplaşma Arasında İran- Suudi Arabistan Gerilimi*. ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi, 2016, s. 2.

74 Dirioz, *a.g.e.*, s. 96.

İran İslam devriminden sonra İran'ın Şii merkezli dış politikası, devrim ihracı söylemiyle revizyonist dış politika tutumu nedeniyle Arap rejimleri tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Dolayısıyla devrim öncesinde kontrol edilebilir rekabet yerini düşmanlık ve nefrete bırakmıştır. İran'da gerçekleşen devrimden sonra Körfez ülkelerindeki Şii azınlıklar da ayaklanmaya başlamıştır. Suudi Arabistan nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturan Şiiiler, ülkenin petrol rezervleri açısından zengin olan el-Ahsa bölgesinde yerleşik durumdadırlar. Bu nedenle Suudi Arabistan Tahran'ın yayılcı politikalarını ve Şiiileri kışkırtan eylemlerini tehdit olarak algılamaktadır. Bu doğrultuda İran ile Irak arasında patlak veren 8 yıllık savaş sürecinde Bağdat yönetimine ekonomik ve lojistik destek vermiştir. Ayrıca Basra Körfezi'nde kendi limanlarını kullanamayan Irak'ın, Suriye'nin Irak petrolünü Akdeniz'e taşıyan boru hattını kapatması sonrası Irak petrollerinin kendi toprakları üzerinden uluslararası piyasalara sunulmasını da sağlamıştır⁷⁵.

1984 sonrasında Irak İran petrol tankerlerini vurmasıyla başlayan tanker savaşlarında Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın da petrol tankerleri İran tarafından hedef alınmıştır. Tanker Savaşlarıyla Körfez ülkeleri milyarlarca dolarlık zararlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle 90'lı yıllara Körfez ülkeleri özellikle Suudi Arabistan da borçlu girmiştir. Savaş sonucunda Suudi Arabistan'ın yaklaşık 29 milyar dolar dış borcu oluşmuştur⁷⁶.

Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler 8 yıl süren Irak-İran savaşından sonra devrim lideri Ruhullah Humeyni'nin 1989 yılında vefatıyla yumuşamaya başlamıştır. Sertlik yanlısı ve devrim ihracı politikasının savunucusu Humeyni sonrasında pragmatistlerin iktidara gelmesiyle İran devrim ihracı söylemini değiştirmiştir. Bunun yanında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve işgal sonucunda yaşanan I. Körfez Savaşı Suudi Arabistan'ın İran'a olan yaklaşımını değiştirmeye başlamıştır. Saddam Hüseyin'in Irak'ının her iki ülke için de ortak sorun haline gelmesi Tahran ve Riyad'ı birbirine yakınlaştırmıştır. Bu nedenle 1990'lı yıllar iki ülke arasında yumuşamanın görüldüğü ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerin yapıldığı bir dönem olmuştur.

Karşılıklı ilişkilerde yaşanan ivmelenme enerji sektöründe de uzlaşıyla sonuçlanmıştır. OPEC ile İran arasında petrol fiyatlarının düşmesini önlemek için yeni bir mutabakat yapılmıştır. 1998 yılında iki ülke arasında petrol üretim miktarlarıyla ilgili bir çerçeve anlaşması imzalanmış ve iki ülke OPEC politikaları konusunda işbirliğine gitme kararı almıştır⁷⁷.

75 Başkan, *a.g.e.*, s. 49; İsmail Akdoğan, "İran Devrimi'nden Arap Baharı'na Suudi Arabistan-İran İlişkileri," *Ortadoğu* 8, no. 73, 2016, s. 17.

76 Başkan, *a.g.e.*, s. 50.

77 Haydar el-Hafaci, "İran'la Suudi Arabistan Arasındaki Artan Şiddetli Rekabette Kaynakların ve Ekonominin Rolü" *El-Beyan Araştırma ve Planlama Merkezi*, 2018, s. 9.

İlimli, uzlaşmacı ve reformist yaklaşım benimseyen Cumhurbaşkanı Hattmi sonrasında iktidara gelen Mahmud Ahmedinejad'ın tutucu, sert ve muhafazakâr tavrı Körfez ülkelerini yeniden endişelendirmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Ahmedinejad'ın nükleer programa hız vermesi Körfez ülkeleri için İran'ın tehdit olarak belirginleşmesine neden olmuştur. Körfez ülkeleri İran tehdidinde siyasi, askerî ve ekonomik adımlar atmışlardır. Bu amaçla Körfez İşbirliği Teşkilatı'nın genişletilmesi ve güçlendirilmesine yönelik politikalar benimsenmiş ve Ürdün ile Fas'ın KİK'e dahil edilme süreci başlatılmıştır. Körfez ülkeleri askerî harcamalarını arttırırken İran'ın ekonomik yönden baskılanmasına yönelik adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda İran'a yönelik ambargonun etkisinin artması için İran'ın önemli petrol ve doğal gaz müşterileri olan Çin, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelere petrol ve doğal gaz satarak İran'ın enerji satabildiği pazarın daraltılması amaçlanmıştır⁷⁸. Suudi Arabistan İran'a yaptırımların uygulandığı bu dönemde İran karşıtı cephenin önemli bir aktörü hâline gelmiştir.

Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra gelişen süreçte İran'a uygulanan yaptırımların gevşetilmesi İran'ı enerji piyasasında yeniden önemli bir aktör hâline getirebilecek bir fırsat oluşturmuştur. Yaptırımların kalkması sonucunda İran petrol üretimi günlük 3,8 milyon varile ulaşmıştır. Bu dönemde petrol fiyatlarının düşüşe geçmesi petrol kesintisi gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda 2016 Kasım ayında OPEC toplantısında yaptırımlardan yeni kurtulan İran ile siyasi karışıklık içerisinde bulunan Nijerya ve Libya'nın kapsam dışında tutulmasıyla petrol üretim kesintisi kararı alınmıştır. Hatta İran'a ek olarak günlük 90 bin varillik petrol üretimi arttırma izni verilirken Suudi Arabistan 486 bin varil kesintiye gitmiştir. Suudi Arabistan'ın petrol arzındaki kesintisiyle bıraktığı boşluğu yaptırımların kaldırılması sonrası İran doldurmuştur⁷⁹.

Barack Obama döneminde ABD'nin İran'la uzlaşmaya varması ve bölge sorunlarıyla doğrudan ilgilenmeyerek Suudi Arabistan'ı tek başına bırakması bölgede bazı jeopolitik dengeleri değiştirmiştir. Suudi Arabistan ABD'nin bu tutumu nedeniyle daha çok Rusya'ya yaklaşırken, İran bölgesel nüfuzunu ve etkisini arttırmaya başlamıştır. Riyad'ın, Tahran'ın bölgesel politikaları nedeniyle tedirginliğinin artması ve tehdit olarak belirginleşmesi ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur⁸⁰.

Donald Trump'ın başkanlığı döneminde ABD'nin İran'ı çevreleme ve maksimum baskı politikasına dönmesi ve yaptırımların yeniden uygulanma-

78 Başkan, *a.g.e.*, s. 60.

79 Melahat Tok, "İran-Suudi Arabistan Petrol Rekabeti ve OPEC." *İnsamer*, 24 Kasım 2017.

80 Akdoğan, *a.g.e.*, s. 19.

sı İran'ın yeniden kısıtlanmasıyla sonuçlanmıştır. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin bu dönemde ABD ile sıkı işbirliği neticesinde bölgede İran karşıtı cephe yeniden güçlenmiştir. ABD ile Körfez ülkeleri arasında silah tedarik anlaşmaları genişletilmiş, mevcut savunma anlaşmalarının süreleri uzatılmıştır. Trump yönetimi müttefiklerini İran'dan petrol alımını 4 Kasım 2018'e kadar durdurması için zorlamıştır. Petrol arzındaki daralmaya karşı Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez'deki müttefiklerine yönelmiştir. Ambargoyla birlikte Suudi Arabistan ve Rusya'nın petrol üretimini arttırması İran'ın her iki ülkeyi fırsatçılık yapmakla suçlamasına yol açmıştır. Ayrıca İran, petrol ihracatının durması halinde Hürmüz Boğazı'nı kapatabileceği yönünde ifadelerde bulunmuştur⁸¹.

Körfez'i uluslararası enerji piyasasının merkezi hâline getiren Basra Körfezi dünya petrol ihtiyacının %40'ını karşılamaktadır⁸². Bu oran dikkate alındığında Basra Körfezi'nin uluslararası piyasalara açılmasını sağlayan Hürmüz Boğazı dünyanın en önemli boğazlarından biridir. Tahran'ın bölgedeki etkisi göz önüne alındığında Körfez ülkelerinin enerji arzının güvenliği Hürmüz Boğazı'nı bloke etme ihtimali bulunan İran tehdidi altındadır. Ancak İran'ın böyle bir adımı sorunu uluslararası bir mesele hâline getireceği gibi doğrudan uluslararası müdahaleyi söz konusu yapabilir.

Sonuç

Petrol ilk kez İran'da 1908 yılında, Suudi Arabistan'da 1938 yılında keşfedilmiştir. Tahran ve Riyad için dönüm noktası olan petrolün keşfi Basra Körfezi'ni vazgeçilmez yapmıştır. Petrol aynı zamanda bölgenin siyasetinin temel aktörü olurken, ayakta durabilmek için dış yardıma muhtaç durumda olan ülkelere göre ekonomik özerklik sağlamıştır. Petrol gelirleri, Tahran ve Riyad'ın iç ve dış politikasını dizayn edebilmesi için en önemli unsur olmuştur.

İran ve Suudi Arabistan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede sürekli rekabet halinde bulunan iki devlet olmuştur. İki ülke arasında yaşanan bu rekabet yerini zaman zaman tehdit ve düşmanlık yaklaşımına bırakmıştır. Tahran ve Riyad 1979 yılına kadar Sovyetler Birliği karşıtlığı ve monarşi dayanaşması çerçevesinde ortak cephede yer almışlardır. İki ülke bu tarihe kadar tehdit boyutuna varmayan bir bölgesel rekabet içerisinde ve ABD'ye bağımlı olarak mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir. Ancak 1979 İran İslam devrimi sonrasında iki bölgesel rakip, iki düşman devlete dönüşmüştür. Bu durum İran

81 Muharrem Hilmi Özev, "2018 Yılında Körfez Ülkeleri" *ORSAM*, 14 Ocak 2019.

82 Ali Demir, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi" *Savunma Bilimleri Dergisi The Journal of Defense Sciences* Mayıs/May 2014, Cilt/Volume 13, Sayı/Issue 1, 107-140.

iç siyasetindeki değişime dayalı şekilde bazı dönemlerde yerini yumuşamaya bırakmışken bazı dönemlerde gerilim had safhaya ulaşmıştır.

Devrimden sonra İran'ın devrim ihracı politikası Tahran ve Riyad'ın arasını açmış ve ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Irak-İran Savaşı'nda Suudi Arabistan'ın Irak'ı desteklemesi ve 1987 yılında gerçekleşen İranlı hacıların ölümüyle sonuçlanan gösteriler iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Ancak Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra ılımlı pragmatistlerin İran'da iktidara gelmesi ve ardından Irak'ın Kuveyt'i işgali Riyad ve Tahran'ı birbirine yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla 1990'lı yıllar iki ülke ilişkilerinde yumuşama dönemi olmuştur. Muhafazakâr ve tutucu Ahmedinejad'ın İran'da cumhurbaşkanı olmasından sonra meydana gelen gelişmeler İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini şekillendirmiştir. Yeniden devrimci, proaktif ve tutucu yaklaşımı bölge ülkelerinin kaygılanmalarına yol açarken İran karşıtı bir cephenin meydana gelmesine sebep olmuştur. Ahmedinejad yönetiminin nükleer enerji zenginleştirme programına hız vermesi sonucu uluslararası yaptırımlar uygulanmasına Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez ülkeleri de destek vermiştir. Bu dönemde Suudi Arabistan'ın İran'a karşı ABD'nin desteğine muhtaç olması, ABD'ye bağımlılığını arttırmıştır. Ayrıca Obama dönemiyle birlikte İran'a karşı yumuşayan ve bölgedeki olaylara duyarsızlaşan ABD Suudi Arabistan'ı hayal kırıklığına uğrattığı gibi Riyad'ı yeni işbirlikleri aramaya itmiştir. Donald Trump ile birlikte İran'a sert ve baskıcı politikaların başlaması Suudi Arabistan'ı rahatlatmıştır.

İran, devrim sonrası temel paradigmasını değiştirirken yeni tutumu ve dış politika yaklaşımı kendisinin uluslararası ve bölgesel izolasyona itilmesine yol açmıştır. Suudi Arabistan'ın ise, İran tehdidine karşı uluslararası desteğe bağımlılığı artmıştır.

İzolasyon nedeniyle İran gerek iç gerekse dış siyasette baskılanarak gelişimi olumsuz etkilenmiştir. Bu durum petrol sektörünü de etkileyerek devasa rezervlere karşın üretimi sınırlı olmuştur. Ancak rejim petrol gelirleri sayesinde devamlılığını sağlamıştır. Özellikle yaptırımların gevşetildiği dönemde artan bölgesel etkinliğini ve müdahalesini finanse etmek için petrol gelirleri temel dayanak noktası olmuştur.

Suudi Arabistan temel yaşam maddesi olan petrolü dış politikasında araçsallaştırmıştır. Bu doğrultuda İran'ı sınırlandırmak için petrolü kullanmaktan çekinmezken, bölgede İran karşıtı cephenin liderliğini yapmaktadır. Bu cephenin ise özellikle ABD'ye bağımlı olduğu görülmektedir. Hürmüz Boğazı'yla, Irak, Suriye, Yemen ve Lübnan üzerindeki İran etkisi, Riyad'ı güvenlik çıkarmasına itmektedir. Özellikle Yemen'deki İran destekli Husilerin Suudi Arabistan petrol tesislerine sık sık saldırması Riyad'ın enerji güvenliğini tehdit etmektedir.

Tahran ve Riyad arasındaki bölgesel rekabette enerji temel sütunlardan birini oluşturmaktadır. Krallık'ı ayakta tutan petrol, Riyad'ın dış politikasını çerçevesini de çizmektedir. Riyad gelirleri ölçüsünde bir dış politika takip etmektedir. Petrol fiyatlarının düştüğü bir dönemde Yemen'deki mevcut konjonktür Suudi Arabistan için bir açmaza dönüşmüş ve iç savaşa müdahalesinin boyutunu düşürmüştür.

İran'ın yaptırımlar nedeniyle gelişemeyen enerji sektörü, Suudi Arabistan'ın liderlik ettiği OPEC'te alınan kararlar neticesinde de etkilenmektedir. Diğer taraftan Tahran'a uygulanan yaptırımların kaldırıldığı dönemde görüldüğü gibi İran'ın enerji piyasasına dönüşü Suudi Arabistan'ın üretiminin ke-sintiye uğramasına yol açmaktadır. Ayrıca Riyad'ın dış politika yaklaşımının ve bölgesel dizayn⁸³ çabalarının ana ekseninde petrol gelirleri ve petrol sektörüne hâkim olması yatmaktadır. Petrolünü ve uluslararası petrol sektörünü yönetme kabiliyeti dış politika etkinliğiyle doğrudan bağlantılıdır.

Suudi Arabistan hidrokarbür kaynaklarına bağımlılığı ve çeşitlendirememiş olduğu ekonomisi nedeniyle gelecek dönemde de bölgesel denkleme yerini koruyabilmek için yeni arayışlar içerisinde olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Vizyon 2030 projesi önemli bir yer tutmaktadır. İran, uluslararası izolasyon nedeniyle hâlen istediği seviyede geliştiremediği enerji sektörünü geliştirmek ve ekonomisini güçlendirmeyi amaçlarken, sert gücüne dayalı olan dış politikasının finansmanını da sürdürülebilirliğini petrol ve doğal gaz ile karşılamayı amaçlamaktadır. Bu sayede bölgesel güç olarak arzuladığı dizaynı gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Joe Biden'ın ABD başkanı seçilmesinden sonra değişmeye başlayan uluslararası konjonktürde Riyad'a verilen desteğin azalmasının Suudi Arabistan'ı yeni arayışlara iteceği muhakkaktır. Bu nedenle Suudi Arabistan'ın İran'la tehdit ve düşmanlık boyutundaki ilişkilerin yumuşaması için yeni arayışlarda olacağı bir dönem kaçınılmaz olacaktır. Her iki ülke de düşük petrol fiyatlarıyla ekonomisini sürdürmekte zorlanacağı için enerji sektöründe işbirliği yapmaları olasıdır. Riyad'ın yeni ABD yönetimi tarafından insan hakları ihlalleri nedeniyle baskılanacağı yeni dönem Krallık'ı bölgede gergin olduğu ülkelerle iletişime geçirmeye iteceği öngörülmektedir. Bu nedenle her iki ülkenin birbirine karşı daha anlayışlı ve olumlu bir ilişkinin gelişeceği bir süreç izlenebilir.

İran'da 18 Haziran 2021 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan muhafazakâr ve müesses nizamın adayı İbrahim Reisi'nin kazanması İslam Devrimi'nin ilkelerinin tavizsiz sürdürüleceğinin işaretiyken uluslararası konjonktürdeki değişimlerden de İran'ın soyutlanamayacağı söz

83 Suudi Arabistan Arap Baharı isyanları neticesinde demokrasi hareketlerine ve seçimle gelen iktidarlara karşı bir tutum benimsemiştir. Ayrıca Müslüman Kardeşler gibi Sünni hareketlere karşı olmuştur.

konusuyken, Tahran'ın yeni değişimleri de görmezden gelemeyeceği aşikardır. Bu nedenle Nisan 2021'de Viyana'da başlatılan nükleer müzakerelerde Reisi yaptırımların tamamen kalkmasına öncelik verirken, önceliğin müzakerelerin olmadığını yeni siyasi dengeler kurmak olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda Tahran'ın Pekin ile imzaladığı 400 milyar dolarlık anlaşma, Rusya ve Avrupa Birliği ile yakın temas, İran'ın öncelikli olarak uluslararası yalnızlıktan kurtulmayı amaçladığını göstermektedir. Yeni dönemde Tahran'ın sürdüreceği siyaset, Riyad ile olan ilişkilerinin de geleceğini belirleyecek ve seyrini etkileyecektir.

Kaynakça

Kitaplar

Asl, Nasır Kashef. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü, *Ortadoğu Siyasetinde İran* içinde, yazar Mehmet Şahin ve Türel Yılmaz, 141-162. Ankara: Barış Kitap Yayın, 2011.

Ataman, Muhittin, ve Nuh Uçgan. Suudi Arabistan'daki Stratejik Doğal Kaynakların Önemi ve Siyaset ile Ekonomi Üzerindeki Etkisi, *Ortadoğu Yıllığı 2010* içinde, yazar Kemal İnat, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci, 509-532. İstanbul: Açılım Kitap, 2011.

Djalili, Mohammed-Reza, ve Thierry Kellner. *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*. Çeviren Reşat Uzmen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.

Domazeti, Riad. *Suudi Arabistan*. İstanbul: İnsamer, 2021.

Gürel, Şükrü S. *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.

Karadeniz, Yılmaz. *İran Tarihi(1700-1925)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.

Kınzer, Stephen. *Şah'ın Bütün Adamları Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*. Çeviren Selim Önal. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Özev, Muharrem Hilmi. *Milliyetçilik, Din ve Petrol Üçgeninde Körfez Ülkeleri*. İstanbul: Tasam Yayınları, 2018.

Makale ve Diğer Kaynaklar

Akdoğan, İsmail. İran Devrimi'nden Arap Baharı'na Suudi Arabistan-İran İlişkileri, *Ortadoğu* 8, no. 73 (2016): 16-19.

Arıkan, Pınar. *Ulusal Çıkar Çatışması ve Mezhepsel Kutuplaşma Arasında İran-Suudi Arabistan Gerginliği*. Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi, 2016.

Atlı, Altay. “Petrol savaşları ve koronavirüsün gölgesinde küresel ekonomi” *Anadolu Ajansı*. Son erişim tarihi: 27 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/petrol-savaslari-ve-koronavirusun-golgesinde-kuresel-ekonomi/1764599>.

Azimy, Ghorban. İran’ın Hazar Havzası Ve Basra Körfezi’ne Yönelik Hidrokarbür Kaynaklı Enerji Politikaları. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2017.

Başkan, Birol. Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler. *Akademik Orta Doğu* 7, no. 14 (2013): 39-62.

Behravesht, Maysam. “Iran and Britain: The Politics of Oil and Coup D’état after the Fall of Reza Shah.” *E-International Relations*. Son erişim tarihi: 06 Nisan 2021, <https://www.e-ir.info/2010/12/02/iran-and-britain-the-politics-of-oil-and-coup-d%e2%80%99etat-after-the-fall-of-reza-shah/>.

—. “Iran and Britain: The Politics of Oil and Coup D’état before the Fall of Reza Shah”. *E-International Relations*. Son erişim tarihi: 06 Nisan 2021, <https://www.e-ir.info/2010/11/09/iran-and-britain-the-politics-of-oil-and-coup-d%e2%80%99etat-before-the-fall-of-reza-shah/>.

Bolat, Gökhan. Anglo-Persian Oil Company’dan British Petroleum’a (BP): İngiltere’nin İran’daki Petrol Macerası. *History Studies* 5, no. 2 (2013): 57-77.

BP. Statistical Review of World Energy. 2020.

Brew, Gregory. “The Oil of Iran: Past and Present in Perspective.” *E-International Relations*. Son erişim tarihi: 05 Nisan 2021, <https://www.e-ir.info/2016/01/19/the-oil-of-iran-past-and-present-in-perspective/>.

Cohen, Ariel. “OPEC Is Dead, Long Live OPEC+,” *Forbes*. Son erişim tarihi: 26 Nisan 2021, <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2018/06/29/opec-is-dead-long-live-opec/?sh=47e84d152217>.

“Petrol ve Doğalgaz,” *Daka İran Masası*. Son erişim tarihi: 11 Nisan 2021. <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sectorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/>.

Demir, Ali. İran’ın Basra Körfezi’ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı’ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi* 13, no. 1 (2014): 107-140.

Diriöz, Ali Oğuz. Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri. *Ortadoğu Analiz* 4, no. 39 (2012): 94-100.

“Saudi Aramco’nun halka arzından beklenen rekor geldi.” *Dünya Gazetesi*. Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021. <https://www.dunya.com/finans/haberler/saudi-aramconun-halka-arzindan-beklenen-rekor-geldi-haberi-458231>.

Ebrahımı, Mansoureh, Ahmadali Gholamı, ve Kamaruzaman Yusoff. Politics of Oil and Natural Gas vis-à-vis the Foreign Policy of Iran. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 11, no. 3 (2017): 65-79.

el-Hafacı, Haydar. *İran’la Suudi Arabistan Arasındaki Artan Şiddetli Rekabette Kaynakların ve Ekonominin Rolü*. El-Beyan Araştırma ve Planlama Merkezi, 2018.

“Iran Energy Information.” *Enerdata* Son erişim tarihi: 11 Nisan 2021, <https://www.enerdata.net/estore/energy-market/iran/>.

Erkan, Süleyman. İran’a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921). *Akademik Orta Doğu* 5, no. 1 (2010): 91-116.

Ghaderi, Kabreya. In Defense of the Great Satan: The Role of Colonialism in Iranian and Saudi Arabian Oil Governance. *Journal of Georgetown University Qatar Middle Eastern Studies Student Association* 9 (2015): 1-11.

Gürbüz, M. Vedat. Petrol, Petrol Politikaları Ve Orta Doğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları Ve Irak Savaşı. *Avrasya Dosyası* 9, no. 1 (2003): 133-168.

“Büyük petrol anlaşması sonrası petrol fiyatı yükseldi.” *Habertürk*, Son erişim tarihi: 27 Nisan 2021, <https://www.haberturk.com/buyuk-petrol-anlasmasi-sonrasi-petrol-fiyati-yukseldi-haberler-2644237-ekonomi>.

Hangen, Welles. “Iran And Oil Group Initial Agreement To Resume Output.” *New York Times*. Son erişim tarihi: 07 Nisan 2021, <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/080654iran-output.html>.

“Regional Economic Outlook,” *IMF*. Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2021/04/11/regional-economic-outlook-middle-east-central-asia>.

IMF. World Economic Outlook Managing Divergent Recoveries. 2021b.

“Petrol sanayinde 3 önemli proje daha faaliyete başlıyor,” *IRNA*. Son erişim tarihi: 12 Nisan 2021, <https://tr.irna.ir/news/83833594/Petrol-sanayinde-3-%C3%B6nemli-proje-daha-faaliyete-ba%C5%9F1%C4%B1yor>.

İstikbal, Deniz. “Suudi Arabistan ekonomisinde değişim, Vizyon 2030 ve Aramco.” *Anadolu Ajansı*. Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-ekonomisinde-degisim-vizyon-2030-ve-aramco-/1652694>.

Kardel, Mahmoud Fard. Iran’s Oil And Gas Legal Framework: From Exploration To Revolution. *Asia Pacific Journal of Energy and Environment* 6, no. 1 (2019): 15-22.

Kazemi, F. “Anglo-Persian Oil Company.” *Encyclopædia Iranica*. Son erişim tarihi: 05 Nisan 2021, <https://iranicaonline.org/articles/anglo-persian-oil-company>.

Koç, Engin. Rusya’nın Ortadoğu’da Taktiksel Hamleleri: Rusya ve Suudi Arabistan İlişkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, no. 3 (2020): 1956-1969.

Koyun, Özge. Suudi Arabistan’daki Petrol Gelirlerinin Sosyal Yapıya Olan Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyolojisi Ve Antropolojisi Anabilim Dalı , 2006.

Kozhanov, Nikolay. “Iran threatened by Russia-Saudi oil pact.” *Al-Monitor*. Son erişim tarihi: 26.04.2021, <https://www.al-monitor.com/originals/2019/02/russia-saudis-iran-oil-opec.html>.

Muğanlı, Samet. *İran’da Enerji: Rezervler, Üretim, Tüketim Ve Kurumsal Aktörler*. Ankara: İran Araştırmaları Merkezi, 2020.

Nabizada, Ahmad Zubair. “İran Petrol Üretim Tarihî Düşüşü.” *İram Center*. Son erişim tarihi: 08 Nisan 2021, <https://iramcenter.org/iran-petrol-uretiminin-tarihi-dususu/>.

“Saudi Arabia facts and figures” *OPEC*. Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/169.htm.

—. “OPEC Share of World Crude Oil Reserves.” *OPEC*. Son erişim tarihi: 26 Nisan 2021. https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm.

Özdemir, Büşra Zeynep. *İran Yaptırımları Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkileri*. İstanbul: SETA, 2018.

Özev, Muharrem Hilmi. “2018 Yılında Körfez Ülkeleri.” *ORSAM*. Son erişim tarihi: 05 Mayıs 2021, <https://orsam.org.tr/tr/2018-yilinda-korfez-ulkeleri/>.

“Iran - Pakistan Gas Pipeline Victim of U.S. - Iran Confrontation.” *Pipeline Technology Journal*, Son erişim tarihi: 12 Nisan 2021. <https://www.pipeline-journal.net/news/iran-pakistan-gas-pipeline-victim-us-iran-confrontation>.

Saudi Aramco. *Energy to the World The Story of Saudi Aramco*. Aramco Services Company, 2011.

Shahri, Nima Nasrollahi. The Petroleum Legal Framework of Iran: History, Trends and the Way Forward. *China and Eurasia Forum Quarterly* 8, no. 1 (2010): 111-126.

Soghom, Mardo. “Iran Faces A Natural Gas Crisis With High Consumption And Low Investments.” *Iran International*, Son erişim tarihi: 12 Nisan 2021. <https://iranintl.com/en/world/iran-faces-natural-gas-crisis-high-consumption-and-low-investments>.

Ticaret Bakanlığı. *İran Enerji Raporu*. Tahran: Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020b.

“İran’ın Petrol Üretimi ve İhracatı Rakamları.” *Ticaret Bakanlığı* Son erişim tarihi: 08 Nisan 2021. <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-petrol-uretimi-ve-ihracati-rakamlari>.

Tok, Melahat. “İran-Suudi Arabistan Petrol Rekabeti ve OPEC.” *İnsamer*, Son erişim tarihi: 05 Mayıs 2021. https://insamer.com/tr/iran-suudi-arabistan-petrol-rekabeti-ve-opec_1011.html#_ftn7.

“İran.” *Trading Economics*. Son erişim tarihi: 06 Mayıs 2021. <https://tradingeconomics.com/iran/exports-by-category>.

Uludağ İhracatçı Birlikleri. *Suudi Arabistan Ülke Raporu*. Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi, 2018.

Yücel, Baran Can, Volkan Aslanoğlu, ve Büşra Öztürk. “Suudi Arabistan’ın Rafinerileri ve Petrol Ürünleri Ticareti.” *ORSAM*. Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://orsam.org.tr/tr/suudi-arabistanin-rafinerileri-ve-petrol-urunleri-ticareti/>.